

Хома Ольга Михайлівна,

ORCID ID: 0000-0002-0778-1431

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри теорії та методики початкової освіти

Мукачівський державний університет

РОЗВИТОК УСНОГО МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У КЛАСАХ З ІНКЛЮЗИВНИМ НАВЧАННЯМ

ORAL SPEECH DEVELOPMENT OF YOUNG SCHOOL STUDENTS IN CLASSROOMS WITH INCLUSIVE LEARNING

У статті розглядаються актуальні питання розвитку усного мовлення учнів у класі з інклюзивним навчанням. З'ясовано підходи вчених щодо означеної проблеми. Вказується на важливість знань сучасних методів навчання, уміння адаптувати освітній процес до індивідуальних потреб учнів, на розуміння психологічних особливостей дітей, які мають порушення мовлення. Наголошено, що учні з особливими освітніми потребами є учасниками освітнього процесу, тому добірка завдань учителем, асистентом учителя для розвитку усного мовлення молодших школярів має бути диференційованою. Підкреслено, що Державний стандарт початкової освіти мовно-літературної освітньої галузі, Типові освітні програми спрямовують освітню діяльність учнів на формування комунікативних умінь. Змістові лінії «Взаємодіємо усно», «Взаємодіємо письмово», «Досліджуємо мовні явища», «Досліджуємо медіа» та інші передбачають розвиток зв'язного мовлення учнів за різними напрямками, включаючи й оволодіння мовними компетенціями. Вони взаємопов'язані й у сукупності сприяють формуванню усного діалогічного та монологічного мовлення. Метою статті є: з'ясування сучасних підходів до розвитку усного зв'язного мовлення учнів у класах з інклюзивним навчанням.

Рекомендуються етапи розвитку усного мовлення та методи, прийоми навчання: пропедевтичний (методи та прийоми формування вимовних та лексичних умінь); конструктивно-творчий (методи конструювання словосполучень, речень); текстотворчий (імітативні, творчо-продуктивні, комунікативні методи). З-поміж методів й прийомів виокремлено такі: розгортання чи згортання речень, «скрайбінг» (складання речення із графічним зображенням), «гронування» (добір слів-асоціацій до ключового), «кубування», «моя позиція», дидактичні ігри; прийоми, що спрямовані на аналітико-синтетичні дії: тематичне складання речень, побудова за початком, поширення речення другорядними членами, редагування словосполучення, речення, деформованого речення, дослідження конкретного мовного явища та інші. Сформульовано особливості методичної роботи щодо розвитку усного мовлення у класах з інклюзивним навчанням: взаємозв'язок етапів та методів навчання; співпраця асистента вчителя й учителя з розвитку усного мовлення учнів; індивідуальна спрямованість розвитку мовлення дитини з ООП; розробка корекційно-розвиткових вправ та завдань; застосування сучасних засобів навчання (мультимедійні технології; слова-підказки, ілюстрації, взірці текстів, використання мнемотехніки як методу запам'ятовування для учня з ООП). Увагу зацентровано на ігрових методах навчання, наведено окремі із них.

Ключові слова: усне мовлення, клас з інклюзивним навчанням, етапи розвитку, методи та прийоми навчання, корекційно-розвиткові вправи, дидактичні ігри.

The article explores the current issues of the development of oral speech of pupils in a classroom with inclusive education. The modern approaches of scientists to the specified problem are clarified. The importance of understanding the modern teaching methods, the ability to adapt the educational process to the individual needs of students, and the understanding of the psychological characteristics of children with speech disorders are indicated. It is emphasized that students with special educational needs are participants in the educational process, therefore the selection of tasks by the teacher, teacher's assistant for the development of oral speech of younger schoolchildren should be differentiated. It is emphasized that the State Standard of Primary Education of the Language and Literature Educational Branch, Typical Educational Programs direct the educational activities of students to the formation of communicative skills. The content lines "Interact orally", "Interact in writing", "Investigate language phenomena", "Investigate media" and others provide for the development of students' coherent speech in various directions, including the mastery of language competencies. They are interconnected and together contribute to the formation of oral dialogic and monologic speech. The purpose of the article is: to clarify modern approaches to the development of students' oral coherent speech in classes with inclusive education.

The stages of oral speech development and methods and teaching techniques are suggested: propaedeutic (methods and techniques for forming pronunciation and lexical skills); constructive-creative (methods for constructing word combinations, sentences); text-creation (imitative, creative-productive, communicative methods). Among

the methods and techniques, the following are distinguished: expanding or collapsing sentences, “scribing” (composing a sentence with a graphic image), “clustering” (selection of word associations to the key one), “cubing”, “my position”, didactic games; techniques aimed at analytical-synthetic actions: thematic composition of sentences, construction by the beginning, expansion of a sentence by secondary parts, editing a word combination, sentence, deformed sentence, research of a specific language phenomenon, and others. The features of methodological work on the development of oral speech in classes with inclusive education are formulated: the relationship of stages and teaching methods; cooperation between a teacher's assistant and a teacher on the development of students' oral speech; individual orientation of the speech development of a child with SEN; development of correctional and developmental exercises and tasks; use of modern teaching aids (multimedia technologies; word-tips, illustrations, text samples, use of mnemonics as a memorization method – for a student with SEN). Attention is focused on game-based teaching methods, some of them are presented.

Key words: oral speech, inclusive classroom, stages of development, teaching methods and techniques, corrective and developmental exercises, didactic games.

Постановка актуальності проблеми. Сьогодні початкова школа працює за новими нормативно-правовими актами, положеннями. Відтак, Постановою Кабінету Міністрів України (від 15 вересня 2021 р. за № 957) затверджено Порядок організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти, в якій подано особливості їх функціонування в нових реаліях: інтеграція в освітній процес дітей з особливими освітніми потребами. У п.16 означеного документу наголошується на тому, що інклюзивне навчання учнів, у тому числі згідно з індивідуальним навчальним планом, здійснюється відповідно до освітньої програми закладу освіти з урахуванням їх особливих освітніх потреб та особистісно орієнтованого спрямування освітнього процесу, адаптації та/або модифікації окремих навчальних предметів (інтегрованих курсів) [7].

Це зумовлює застосування інноваційного підходу до навчання української мови в початковій школі, з проблеми розвитку зв'язного мовлення молодших школярів зокрема. Формування умінь послуговатися мовою в усній й письмовій формах, що включає діалогічне та монологічне мовлення, є важливим завданням сучасної початкової освіти. Порушення мовлення у дітей, відсутність комунікативної компетентності може вплинути на весь процес навчання учня з ООП. З цього приводу С. Линдіна зазначає, що порушення мовленнєвого розвитку дітей негативно впливають на всі психічні процеси в сенсорній, інтелектуальній, афективній та вольовій сферах, а також на регуляцію. Деякі мовленнєві порушення можуть бути важкими й зачіпати всі компоненти мовленнєвої системи, інші – обмеженими й мінімальними, наприклад, лише на фонетичному рівні мовлення (у разі помилок у вимові окремих звуків), і зазвичай не впливають на мовленнєву діяльність у цілому [3, с. 51]. Вказується на важливості знань сучасних методик навчання, умінь адаптувати навчальний процес до індивідуальних потреб учнів, а також

розуміння психологічних особливостей роботи з дітьми, які мають порушення мовлення.

Учні з особливими освітніми потребами є учасниками освітнього процесу, тому добірка завдань для розвитку зв'язного мовлення молодших школярів має бути диференційованою. З цього приводу С. Стеблюк зазначає, що педагогіка партнерства, толерантність, професійна компетентність дозволять вчителю, асистенту добирати диференційовані вправи, які об'єднують клас [8, с. 210]. Дослідницею рекомендуються корекційні загальноорозвиваючі, лексичні, ігрові, текстотворчі, компетентнісно орієнтовані вправи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку зв'язного мовлення учнів розроблена низкою науковців (В. Бадер, М. Вашуленко, О. Вашуленко, С. Дубовик, К. Пономарьова та інш.); важливими та актуальними є наукові праці дослідників з проблеми навчання дітей із особливими освітніми потребами (А. Колупаєва, О. Таранченко, Т. Скрипник та інш.).

У дисертаційному дослідженні В. Бадер обґрунтовано взаємозв'язок у розвитку усного й писемного мовлення учнів, розроблено систему вправ, досліджено методику їх використання на уроках різних типів. За визначенням науковиці, усне і писемне мовлення – форми мовленнєвої діяльності, які виконують репрезентативну і прагматичну функції й забезпечують формування мовної, мовленнєвої і комунікативної компетентності особистості [1, с. 7].

Актуальні питання корекційної та інклюзивної освіти знайшли своє відображення у збірнику наукових праць за загальною редакцією Ю. Бойчука. Відтак, О. Примаченко розкриває особливості фонетико-фонематичного компонента мовленнєвої діяльності молодших школярів з інтелектуальними порушеннями. На думку автора, основою для корекційної роботи з розвитку мовлення дітей з легкими інтелектуальними порушеннями є виховання звукової культури, формування

фонематичних процесів, корекція лексики, граматичних порушень через розвиток мисленнєвих операцій [6, с. 293].

Розвиток комунікативної діяльності дитини з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання обґрунтовано Л. Залановською: учням, які мають особливі освітні потреби, складніше узгоджувати дії з виконанням спільних завдань, організувати взаємодопомогу тощо, оскільки мовна ініціативність у більшості сформована на недостатньому рівні і, як наслідок, вони не завжди володіють навичками ведення передачі інформації, демонструють невміння слухати, підтримувати, що призводить до погіршення навчальної діяльності та виникнення відчуття відчуженості та відстороненості від однолітків [2, с. 19].

Таким чином, проблема формування комунікативних умінь у молодших школярів в умовах інклюзивного середовища є актуальною.

Мета статті – розкрити сучасні підходи до розвитку усного зв'язного мовлення учнів у класах з інклюзивним навчанням.

Виклад основного матеріалу. В основу нашого дослідження взято формулювання М. Вашуленка про зміст поняття «розвивати мовлення»: «...вчити школярів правильно і доцільно, відповідно до норм літературної мови користуватися всім арсеналом мовних засобів у побудові зв'язних висловлювань» [5, с. 307].

Виходимо з того, що, у першу чергу, розвитку усного діалогічного та монологічного зв'язного мовлення сприяє володіння фонетичною, лексичною, граматичною компетентністю. Учням початкової школи необхідно сформувати теоретико-практичні уміння з мовних тем, визначених навчальними програмами. Це забезпечить й розвиток зв'язного писемного мовлення.

Державний стандарт початкової освіти за цією галуззю, Типові освітні програми спрямовують освітню діяльність учнів на формування комунікативних умінь. Змістові лінії «Взаємодіємо усно», «Взаємодіємо письмово», «Досліджуємо мовні явища», «Досліджуємо медіа» та інші передбачають розвиток зв'язного мовлення школярів за різними напрямками, включаючи й оволодіння мовними компетенціями. Вони взаємопов'язані й у сукупності сприяють формуванню усного діалогічного та монологічного мовлення.

Для реалізації завдань, визначених Концепцією НУШ та Державним стандартом початкової освіти мовно-літературної освітньої галузі, необхідно активно включати в освітній інклюзивний процес інноваційні методи навчання. На наш погляд,

доцільно практикувати інтерактивну роботу в групах, в якій учні утворюють навчальний мікро-соціум й виконують завдання через дискусії, міркування. У такому випадку учень з ООП працюватиме (разом із асистентом учителя) й не відчуватиме відокремленості від друзів. Така робота сприятиме формуванню культури усного українського мовлення.

Особливу увагу акцентуємо на корекційно-розвиткових вправах з прийомами імітації, показу артикуляції. Як показує наше дослідження, на адаптаційно-ігровому етапі навчання в учнів початкової школи спостерігаються помилки на фонетико-орфоепічному, граматичному рівнях: неправильна вимова окремих звуків, заміна одного звуку іншим, порушення орфоепічних норм; інверсія під час побудови речення, а то й аграматизми. А. Малярчук рекомендуються вправи з корекційної роботи на фонетичному, лексико-граматичному та синтаксичному рівнях. В основному вони ігрового спрямування.

Наприклад, гра «Послухай, повтори почутий звук та покажи відповідну букву». Мета: спостерігати та порівнювати артикуляцію голосних та приголосних звуків, мовно-рухових і слухових відчуттів, спираючись на зорове сприймання та без нього [4, с. 7].

М. Вашуленко [5] сформульовано рівні розвитку мовлення: лексичний, вимовний, рівень словосполучення й речення та текстовий. Вимовний та лексичний рівні, за нашими дослідженнями, складають основу в розвитку усного зв'язного мовлення.

Ураховуючи це, нами рекомендуються поетапний розвиток усного зв'язного мовлення із використанням методів та прийомів навчання.

1 етап. Пропедевтичний. Словникові та фонетико-орфоепічні вправи.

Методи та прийоми формування:

а) вимовних умінь: інструктивна бесіда (автоматизація вимови окремих звуків, їх диференціація), пояснення з прийомами імітації та показу артикуляції, прослуховування qr-кодів, орфоепічні хвилинки, віршотворення за окремими фразами;

б) лексичних умінь: візуальний (показ предметів чи явищ), «павутинка слів» (пояснення лексичного значення слів, створення синонімічних чи антонімічних пар), творчо-пошуковий (робота із словниками – шкільним тлумачним, синонімів, антонімів, фразеологічним); візуальні картки-інструкції (для учнів з ООП).

2 етап. Конструктивно-творчий. Методи конструювання словосполучень, речення.

Методи та прийоми формування:

а) розгортання чи згортання речень, «скрай-бінг» (складання речення із графічним зображенням), «грунування» (добір слів-асоціацій до ключового); прийоми: тематичне складання речень, побудова за початком, поширення речення другорядними членами, редагування словосполучення, речення, деформованого речення.

3 етап. Текстотворчий. Передбачає складання усних діалогічних та монологічних зв'язних висловлювань.

Методи: імітативні (складання текстів різних видів за взірцем); творчо-продуктивні (словникові вправи, перекази, твори – розповідь, опис, міркування, есе), комунікативні (створення мовленнєвих ситуацій, вправа «займи позицію», складання медіатекстів, казок, поетичних творів, діалогів).

Особливості роботи розвитку усного мовлення у класах з інклюзивним навчанням:

- 1) взаємозв'язок етапів та методів навчання;
- 2) співпраця асистента вчителя й вчителя з розвитку усного мовлення учнів;
- 3) індивідуальна спрямованість розвитку мовлення дитини з ООП;
- 4) розробка корекційно-розвиткових вправ та завдань;
- 5) застосування сучасних засобів навчання: мультимедійні технології; слова-підказки, ілюстрації, взірці текстів, використання мнемотехніки як методу запам'ятовування (для учня з ООП).

Особливу увагу акцентуємо на ігрових методах навчання. Вони активізують навчальну діяльність учнів, сприяють розвитку критичного мислення та соціалізації особистості.

3-поміж ігор нами рекомендувалися такі:

«Знайди зайве слово».

Завдання. Учням рекомендуються тематичні групи слів (словосполучень), необхідно вилучити зайве. На основі них скласти розповідь.

Наприклад: осінь, багряні листочки, короткий день, птахи відлітають, вирій, купатися у річці.

«Буквоїд». Обладнання: слова із пропущеними буквами, презентація-гра «У діда Буквоїда».

Завдання: відновити слова, скласти речення.

Слова: в...селка, дощ...к, ос...нь, л...сток, ябл...чко, Укра...на.

Відновлення речення. Ми любимо свою ...

«Віднови текст за предметним малюнком»

Хід гри. Вчитель читає текст, замість окремих слів показує предметні малюнки. Завдання учням: вставити замість слів малюнки.

Моделі співпраці вчителя й асистента вчителі є різними, проте робота учнів в інтерактивних групах, на наш погляд, дасть можливість дитині з ООП працювати у команді, відчувати себе частиною учнівської спільноти, розвивати діалогічне мовлення.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Нами розглянуто особливості розвитку усного зв'язного мовлення у молодших школярів у класах з інклюзивним навчанням. Сформульовано етапи розвитку усного зв'язного мовлення у початкових класах із використанням методів та прийомів навчання.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у визначенні системи вправ для формування в учнів початкової школи основ медіаграмотності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бадер В.І. Взаємозв'язок у розвитку усного і писемного мовлення молодших школярів: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук: спец. 13.00.02; Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. К., 2004. 36 с.
2. Залановська Л.І. Розвиток комунікативної діяльності дитини з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання. № 4 *Сучасна психологія*, 2022. С. 15-22.
3. Линдіна Є. Ю. Від історичних передумов до сучасних практик: інтеграція дітей з порушеннями мовлення у загальноосвітнє середовище. *Inclusion and Diversity*, випуск 3, 2024. С. 49-54.
4. Малярчук А. Я. Розвиток усного і писемного мовлення молодших школярів. К. : Літера ЛТД, 2008. 336 с.
5. Методика навчання української мови в початковій школі : навч.-метод. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за наук. ред. М. С. Вашуленка. К. : Літера ЛТД, 2010. 364 с.
6. Примаченко О.А. Особливості фонетико-фонематичного компонента мовленнєвої діяльності молодших школярів з інтелектуальними порушеннями. Актуальні питання колекційної та інклюзивної освіти / За загальною редакцією Бойчука Ю.Д. Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2020. С. 290-294.
7. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти. Постанова Кабінету Міністрів України від 15 вересня 2021 р. за № 957. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/957-2021-%D0%BF#Text>
8. Стеблюк С.В. Сучасні підходи до розвитку усного мовлення дітей з особливими освітніми потребами. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. пр. / [редкол.: А. В. Сущенко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя : КПУ. № 73, Т. 2. 2020. С. 209-213.